

egyik oldalnak sem megfelelni, csakis önmagának. Történeteik és észrevételeik révén egy nonkonformista, individualista elkülönülés igénye rajzolódik ki, illetve ennek az individualista törekvésnek a határai is az együttérzéssel, együvé tartozással szemben; fordítva pedig: a közösségvállalás és az együttérés ké-

pességének a korlátait sem fél felmérni. Ezért (is) fontos ez a kötet, amely a francia Prix Valéry Larbaud (2012) és a német Internationaler Literaturpreis – Haus der Kulturen der Welt (2016) díjakat vívta ki, és Ádám Péter színvonalas fordítása révén a magyar olvasóközön-séggel is merészen szembenéz.

KOLOZSVÁRI ZSIDÓK A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Gidó Attila: *Két évtized. A kolozsvári zsidóság a két világháború között*

■ Az elmúlt években, évtizedekben a zsidó múlt kutatása túlnyomórészt a vészkorszakra összpontosított, ennek a mindmáig alig felfogható tragédiának a részleteire. Sietni is kell vele, mert az utolsó szemtanúk, túlélők mostanság távoznak közülünk. A megelőző korszakoknak csak legfeljebb egy-egy vonatkozását kutatták szűkebb vagy tágabb időkeretek között. **Gidó Attila** doktori disszertációja témájául a két világháború közötti korszak, pontosabban az 1918 és 1940 közötti 22 év zsidó közéletét választotta témájául. A korszakhatárok adottak: Kolozsvár 1918 karácsonyán kerül román uralom alá, s 1940 őszén tér vissza a magyar adminisztráció. Tényleg érdekes kérdés: hogyan viszonyult a többségében magyar érzelmű, addig csak izraelita vallásával (vagy még azzal sem) különálló zsidóság az új román uralomhoz. Sikerült-e a már jórészt asszimilálódottakat a fellépő cionizmusnak és a román politikának disszimilálnia? Hogyan is nézett ki a kettős kisebbségi állapot? Hogyan alakultak át az új körülmények között a felekezeti, szervezeti, tanügyi és általános jogi keretek?

Gidó Attila igen behatóan, közel negyedszáz oldalal, tíz fejezetben elemzi a felvetett kérdéseket. Kimutatá-

sokat, statisztikai táblázatokat, forrásjegyzéket, bibliográfiát mellékel, ezernél több lapalji jegyzetet iktat be. A könyv minden szempontból tudományosnak tekinthető, de „áttanulmányozása”, végigolvasása nem könnyű feladat.

Az első fejezet az eddig megjelent szakirodalom összefoglalása. Mint kiderül, hasonló tanulmányokban már feldolgozták a kárpátaljai és a kassai zsidóság történetét is. A források bemutatásából kitűnik, hogy a kutatás alapanyagához leginkább a kolozsvári *Új Kelet* című cionista irányultságú zsidó napilap járult hozzá. De a szerző levéltári kutatásokat végzett a romániai, magyarországi, sőt izraeli levéltárakban is. A potenciálisan legfontosabb forrás, a két kolozsvári hitközség levéltára szinte teljesen megsemmisült. A legtöbb zsidó szervezet, intézmény iratanyaga sem elérhető. A szerző a kutatást 1999-ben kezdte el, 2011-ben védte meg disszertációját, de azóta is mint a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet munkatársa folytatja a téma feldolgozását. A 2014-es román kiadás adatgazdagabb változata a most megjelent magyar kötet.

A kutatás kereteit megszabó második fejezetben kifejti: „Úgy kívánom bemutatni a két világháború közötti lényegesebb mozzanatokat, hogy az ese-

mény- és politikatörténeti vizsgálatok szintjén túlmenően egyfajta történeti-szociológiai elemzést is nyújtsak.” Rámutat, hogy 1918 után az új államhatalmi keretbe került zsidóság három csoportra oszlott: 1. a magyar identitásukat megtartók, 2. a kettős (vagy többes) identitásúak és 3. a csak zsidó identitásúak. Lényeges különbség: míg a magyarság asszimilálta a zsidóságot, a románság ettől elzárkózott, csak állama iránti lojalitást várt el. Az első két csoportnak el kellett viselnie a Gáll Ernő megfogalmazta *kettős kisebbségi* létet. Az első világháború után az addig nagyrészt a hitközségek köré tömörülő zsidóság körében új szervezőerőként jelentkezik a cionizmus, mely nagymértékben hozzájárul a zsidó öntudat kialakításához, a zsidó hagyományok, szimbólumok, jelvények terjesztéséhez s a modern héber nyelv oktatásához. A cionizmus alapvetően a zsidóságot nemzetként definiálta, s a Palesztinába való kivándorlást szorgalmazta.

A harmadik fejezet az előzményeket foglalja össze: hogyan telepedett meg és hogyan szervezkedett Kolozsvárt a zsidóság. Miként növekedett lélekszámuk, milyen volt a hitéletük. Milyen társadalmi-foglalkozási rétegekből tevődött össze közösségük, főleg az 1867-es emancipációt követően. Érdekes, levéltári forráson alapuló felfedezése, hogy már 1867-ben létesült Kolozsvárt egy „haladóparti hitközség”, mely vagy 900 személyt ölelt fel. Nem tudni, mi okból, 1869-ben ez beleolvadt a – pesti zsidókongresszust követően – ortodox utat választó kolozsvári anyahitközségbe. Így ténylegesen csak 1881-től jött létre egy status quo ante, majd neológ hitközség. Az ortodox anyahitközségen belül is a haszid irányzatúak már 1872-től külön imaház köré szervezkednek, majd 1875-ben külön hitközséget akarnak létesíteni *szefárd* megjelöléssel (ez utóbbi a spanyol eredetű zsidókra utalna, de a kolozsváriak csak az elnevezést használták). Úgy tűnik, teljes különválásuk nem történik meg. 1863-tól a Glasner-dinasztia tagjai töltik be a rabbi-széket,

ők az ortodox nézeteket képviselik, a különvált neológok több próbálkozás után 1891-ben találnak rá tudós főrabbijukra Eisler Mátyás személyében. Az első közsinagógát 1851-ben emelik, a neológok mór stílusú temploma 1886-ban épül. A világháború végén megerősödő cionizmus még a hatalomváltást megelőzően, 1918 novemberében hozza létre összefogó szervezetét, az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetséget.

A könyv a negyedik fejezeténél ér el a tulajdonképpeni elemzésekhez. Elsőnek a demográfiai és településszerkezeti vonatkozásokat vizsgálja. A demográfiai adatokat leginkább a népszámlálások eredményeiből lehet kiszűrni. 1850-től 1941-ig tíz többé-kevésbé megbízható összeírás alapján mutatja ki, hogy főleg a kiegyezés után gyors ütemben nő az izraeliták aránya a városban. 1869-ben 3,8, 1880-ban 5,4, 1890-ben 7,4, 1910-ben 11,6, 1930-ban 13,4, 1941-ben pedig 15,1 százalékát teszik ki a lakosságnak. Ez utóbbi már a 111 000 lakoshoz viszonyítva egy 16 763 fős közösséget feltételez. A zsidóknál 1850–1941 között 5,6-szoros a növekedés. Más felekezeteknél nemcsak hogy lassabb az ütem, de az I. világháborút követően lényeges változások tapasztalhatók: a katolikusok aránya csökken, a protestánsoké is szinte stagnál, viszont az ortodox–görög katolikus populáció hirtelen közel háromszorosára nő. A magyar népszámlálások rendszerint az anyanyelvre és a válásra kérdeznak rá, a kolozsvári izraeliták nagy része 1910-ben már magyar anyanyelvű volt. A román népszámlálások kezdettől fogva a nemzetiségről érdeklődnek, itt elvárják, hogy aki izraelitának vallja magát, az zsidó nemzetiségű is legyen. Az 1930-as népszámláláskor büntetést helyeznek kilátásba azoknak, akik más nemzetiséget jelölnének be. Mindez politikai célzatú: a magyarság ellen irányul. De a cionisták is ezt pártolják.

A népmozgalmi adatoknál a szerző a román, magyar és német lakossághoz viszonyítva vizsgálja az élve születéseket, az elhalálozásokat, a házasságköté-

sek, a válások számát és arányát. Ezek mind a románság túlsúlyba kerülését tükrözik. Megállapítja, hogy a zsidók sorából aránylag kevesen léptek vegyes házasságra, ez alig 7,2%-ra tehető. A magyaroknál 28,9, a románoknál 17,6 százalékot tesz ki a más nemzetiségűt választók aránya (1920–1937-re számítva). Viszont a zsidók vegyes házasság esetén majdnem mindig a magyarok felé vonzódtak. A zsidó közösséggel való szakítás nyilvánvaló jele volt a kitérés. Ezt gyakran a vegyes házasság is előidézte. Oka lehetett az antiszemitizmus megerősödése. A két hitközségből az 1930-as években évente 13-21 személy tért ki. Tehát nem beszélhetünk tömeges kitérésről.

A városiasodást többnyire csak a megyéhez, esetleg Erdélyhez viszonyítva lehet vizsgálni. 1930-ban az erdélyi zsidó nemzetiségűek 56,2%-a élt városban, s ezzel 10,4%-ot képeztek a városi lakosságból. Megállapítható, hogy legelőször Galícia és Bukovina irányából érkeztek a 19. század közepe táján, azután a megye területén élő zsidóság döntött a beköltözés mellett. Utóbb a Felvidékről, Kárpátaljáról is sokan érkeztek. A Regátból és Vajdaságból jövők száma elenyésző. Kolozsvár viszonylatában a Kül-Magyar utca és Pap utca környéke képezte az első letelepedési gócot. Azután a Széchenyi tér környékét választották sokan. Nagyjából elmondható, hogy Kolozsvárt az egykori Magyar utca és az állomásra vezető Ferenc József út közötti északkeleti városnegyedet részesítette előnyben a betelepülő zsidóság. De itt sem volt koncentrált. Hat utcában volt 30-nál több tulajdonuk, 10 és 30 közötti ingatlanal harminckét utcában bírtak. De az olyan villanegyedekben is, mint az Erzsébet út és a Majális utca szép számú birtokuk volt. A kötet térképre rávetítve is szemlélteti a zsidóságtól inkább választott utcákat. A városnak igazi „zsidó negyede” nem alakult ki, ezért sem lehetett 1944-ben a gettót a város belterületén felállítani.

A kolozsvári zsidóság foglalkozásszerkezetével és gazdasági szerepével

az ötödik fejezet foglalkozik. A zsidó lakosság gyors városiasodása oda vezetett, hogy iskolázottságuk rövid időn belül meghaladta a magyarokét és a románokét is. Így jobban érvényesülhettek a fokozott szellemi teljesítményt igénylő pályákon. Másrészt olyan területeken kerültek túlsúlyba, ahol hiány mutatkozott szakértőkben. Így jelent meg a városban a sok zsidó orvos, ügyvéd, mérnök, kereskedő, banki tisztviselő, iparos. De például mind a magyar, mind pedig a román állami tisztviselői karban vagy a hadseregben alulreprezentáltak voltak. A szerző külön-külön fejezetekben tárgyalja az egyes tevékenységi területeket s azokon belül a zsidók részesedését. Kiderül, hogy a város minden gyárában, üzemében, iparvállalatában, ha nem is mindig főtulajdonosként, de részvényesként, a vezetőtanácsban jelen voltak a zsidók. Cipőgyár, gyufagyár, vasöntöde, textilipar, faipar, porcelángyártás, építőipar, nyomdászat, malomipar mind az ő kezükben volt. A bankok jó részében is vezető szerepet játszottak. Külön alfejezetet érdemel a Zsidó Kishitelbank. Ezt a Joint támogatásával azért hozták létre 1925-ben, hogy szerény kamatú kölcsönök folyósításával a kereskedőket, kisiparosokat, őstermelőket támogassák. Az állam nem hagyta jóvá a megnevezésben a „zsidó” szó használatát, ezért a Kishitel- és Takarékbank Rt. elnevezést használták, de vezetőségében csak rabbik, zsidó értelmiségiek és kereskedelmi szakemberek vettek részt, és csak zsidó klienseik voltak. A bankot a bécsi döntést követően fel kellett számolni, de 1945 júniusában újraindult, s 1948 augusztusáig működött.

A hatodik fejezet a jogkorlátozás és kirekesztés kolozsvári megnyilvánulásait veszi górcső alá. Itt lényegében országos jelenségről van szó, s nem is lehet annak bemutatása nélkül elkülönítve tárgyalni. Igen érdekes alfejezet részletezi Bukarest viszonyát a zsidósághoz. Míg Magyarországon az európai irányzattal összhangban már 1867-ben megtörtént a zsidók emancipálása, Románia jelentős lépéshátrányban

volt. 1879-ig a zsidók idegeneknek számítottak, s azután is csak egyéni kéreésre kaphattak román állampolgárságot. A román politika csak 1918 után ébredt rá, hogy európai módra kellene rendezni a zsidók jogállását, s erre először az 1923-as alkotmányban tettek kísérletet. De a zsidók jogállását még több alkalommal módosították: az 1924-es állampolgársági törvénnyel, az 1938-as alkotmánnyal és az állampolgárság felülvizsgálásával, továbbá az 1940-es zsidó státútummal. Ezek kínos, gyakran jogfosztó hatását külön-külön fejezetekben tárgyalja a szerző. Nem érdektelen, hogy ezek a törvénybeli változások jórészt a magyar kisebbséget is érintették, létében fenyegették. Az állampolgárság megszerzéséhez annyiféle igazoló iratot kértek, hogy azt szinte lehetetlen volt beszerezni, ráadásul jelentős pénzösszegbe is került. Akik viszont elveszítették állampolgárságukat, idegennek minősültek, s így nem juthattak iparüzési engedélyhez, nem lehettek szakmai egyesületek tagjai, nem részesülhettek különböző segélyekben. Gyakorlatilag teljes létbizonytalanságba sodródtak.

A továbbiakban megismerjük az állampolitika viszonyulását a zsidósághoz. A zsidóellenes diskurzus már az 1920-as években megkezdődik, az 1930-as évek közepén pedig az antiszemitizmus a törvénykezésben is megnyilvánul. 1938-tól egyre szaporodnak a jogkorlátozó intézkedések.

Kolozsvárt 1919-től a lakásrekvirálás hozza kínos helyzetbe a zsidókat, de a magyarokat is. A városba beözönlő románságnak kellett lakterület. Ezért az esküt nem tett hivatalnokok lakását kisajátítják, a „szükségesnél” nagyobb lakterületű lakások néhány szobáját lefoglalják. Az esküt nem tett hivatalnokoknak, ügyvédeknek vagy azoknak, akik 1914. június 30. után telepedtek a városba, 5 napon belül el kellett hagyniuk a várost, s lakásukat elfoglalták. Jellemző, hogy az idős Glasner Mózes főrabbi házának egyik szobájába 1920 végén egy mondén táncosnőt költöztettek. Egy másik jogfosztás volt, hogy a

zsidók nem írhattak a hivatalokhoz magyar nyelven kérvényt, csak „zsidó nyelven”, azt pedig nem ismerték. Aztán „ki-felejtették” őket a választói névjegyzékekből, gyakran még fellebbezés útján sem nyertek választójogot. Az 1930-as évek végén a zsidó szervezetek működését is megnehezítették vagy éppen lehetlenné tették. Az 1930-as évek közepétől a román ügyvédek mozgalmat indítottak az ügyvédi kamarán belüli numerus clausus bevezetésére. Ezt azonban nem sikerült törvényesíteni. Viszont a román ügyvédek nem vettek fel kisebbségi bojtárt vagy más alkalmazottat. 1938-ban rendeletet hoznak a kisebbségi ügyvédek nyelvvizsgájáról, s rendre kiszorítják őket a kamarák vezetőségéből. Az 1930-as évek közepétől a kereskedelem terén is felmerül a numerus clausus alkalmazása, de ez sem kerül törvénykezési szintre. Úgyhogy magánúton meghirdetik a zsidó kereskedők bojkottálását. A cégek kamarai bejegyzését ugyancsak felülvizsgálták, újak bejegyzését nagyon megnehezítették.

Az egyetemi diákság antiszemitizmusával külön alfejezet foglalkozik. Itt volt a legélesebb, legkirívóbb a zsidóellenesség. A román egyetemisták úgy találták, hogy túl sok zsidó fiatal végez egyetemet, s elhalásszák előlük az állásokat. Éppen ezért már az 1920-as évek elején követelték a numerus clausus bevezetését (jó példának tekintették a Magyarországon törvényesített ilyen intézkedést). Időnként a diákok randalírozva végigvonultak a főbb utcákon, s a zsidó üzletek kirakatait bevették. Különösen elvadultak az 1922. november végi diákzavargások. Ennek során feldúlták a zsidó diákmenzát, a Zsidó Nemzeti Szövetség irodáit, s az *Új Kelet* szerkesztőségét és nyomdáját valósággal szétverték. Nem egyszer zsidó diákokat az utcán bántalmaztak. Decemberben az orvosi karon megakadályozták a zsidó diákok részvételét az órakon. Az egyetem vezetése ilyenkor büntetésből napokra felfüggesztette a tanítást egyik-másik karon. Néha egy-egy diákot kicsaptak. A rendőrség tétlenül nézte a rendbontásokat.

A legsúlyosabb rendbontás azonban 1927. december 7-én következett be. Ekkor a nagyváradi országos diák-kongresszusról hazatérő ifjúság több városban is megállította a szerelvényeket, s tört-zúzott. Kolozsvárt vagy háromezer diák vonult végig a városon, feldúlták az összes zsinagógát, a Tarbut iskola épületét. A diákzavargások az 1930-as években is folytatódtak. Ekkor már a legionárius mozgalom hatott rájuk, robbanószerkezeteket is használtak. A szerző rámutat, hogy az erőszakos antiszemita incidensek gyakorisága csak Németországban közelítette meg a romániaiét, de ott is csak Hitler 1933-as hatalomra jutását követően.

A magyar lakosságnak a 22 év alatti zsidósághoz való viszonyulása három korszakra osztható: az 1920-as évek közepéig gyakran a zsidókat tették bűnbakká az 1919-es Tanácsköztársaság eseményeiért s közvetve Erdély sorsáért; az 1920-as évek második felében a magyar politikai elit még nemzetrésznékné tekintette a zsidóságot, ugyanakkor szóvá tette az elidegenedésre utaló jeleket, megjelentek antiszemita jellegű magyar sajtótermékek az országban; 1938-tól a magyarországi első zsidótörvény és az első bécsi döntés hatására Erdélybe is átgűrűzött az antiszemitizmus.

A hetedik fejezet a zsidóság belső szerveződését vizsgálja. Megismerjük a hitközségek életét. Különösen az ortodoxok esetében állandó a belső villongás, a haszid-szefárdokkal folytatott – anyagi természetű – csatározás. A hitközségi elnökök egymásután mondanak le. Mindkét főrabbi elfogadja a cionizmust. Glasner Mózes olyannyira hívővé válik, hogy 1923-ban alijázik, utóda fia, Akiba lesz. Eisler Mátyás főrabbi valamivel mérsékeltebb, iskolaügyben hajlandó a kisebbségi magyar egyházakkal is összefogni. A kolozsvári zsidóság hitközséghez csatlakozó szerveződése a Chevra Kadisa, a Szentegylet, mely a betegek gondozását, a halottak felkészítését és temetését szervezi (de nincs szerepe az esküvői, körülméletési szertartások szervezésében – ahogy itt olvasható). Az osztatlan hit-

község 1836-ban létesít Chevrát, mely az ortodoxokra marad, s 1936-ban emlékkönyv kiadásával ünneplik a százéves fennállást. A neológok 1921 decemberében külön Chevrát létesítenek. Az ortodox Chevrának fennmaradt az 1923-ban kinyomtatott magyar nyelvű szabályzata. Működött a Joint támogatásával külön Zsidó Árvagondozó Egyesület, mely tanonctanfolyamot is indított. Az 1921-ben létrehozott Országos Zsidó Kórházegyesületnek Sebestyén Dávid nagyiparos adományát követően 1928-ban sikerül megnyitni a Zsidó Kórházat, ez 1931-ben új épületet kap, s az ország egyik legrangosabb intézményévé válik. Itt nem zsidó betegeket is kezeltek. A zsidó orvosok többsége 1930-tól a Paul Ehrlich Orvostudományi Egyesületben tevékenykedett. Nem ártott volna jelezni, hogy a Zsidó Kórház 1946-ban újjáalakult, s az 1948-as államosításig működött. A cionisták az erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség keretében politizáltak, s próbálták az ifjúságot megnyerni céljuknak. 1930-ban Kolozsvár székhellyel megalakult a Zsidó Párt. Ez több alkalommal képviselőket juttathatott a román parlamentbe. A cionizmust pártoló nők nemzetközi szervezete, a WIZO 1927-ben hozta létre erdélyi alosztályát. Az iparosokat a Poale Cedek egyesület fogta össze, 1921-ben külön templomot építettek. Az értelmiségiek Salom elnevezéssel szabadkőműves páholyba tömörültek 1926-ban, taglétszámuk meghaladta a 140-et. 1920 márciusában a megalakult a zsidó sportolók sportklubja, a Haggibor, mely számos országos hírű sportolót nevelt ki.

Külön alfejezet foglalkozik a város zsidó sajtójával, könyvkiadásával, tudományos irodalmával, a színjátszás és a film, valamint a zene területén elért sikerekkel. Véleményünk szerint – habár statisztikába nem foglalható – a szépirodalom és a képzőművészet megért volna egy-egy tömör összefoglalást. Ebben nagy segítséget nyújtott volna – a bibliográfiában nem is említett – Romániai Magyar Irodalmi Lexikon számos szócikke.

Az utolsó nagy fejezet, a nyolcadik az iskolaügyet részletezi. Itt is természetes a kolozsvári előzmények bemutatása, majd következik a román iskolai törvénykezés jellemzése. Megismerhetjük az óvodától az elemi oktatáson át a középiskolai oktatásig az egyes intézményeket, ezek létszámstatisztikáját. Az utóbbit a Tarbut Országos Zsidó Iskola Egyesület működtette Antal Márk igazgatásával. Tannyelvre nem lehetett magyar, a „zsidó nyelvet” meg sem az oktatók, sem a diákok nem ismerték, ráadásul külön helyisége sem volt, ezért be kellett zárnunk 1927-ben. Ezután csak román gimnáziumokban tanulhattak a zsidó fiatalok. Az egyetemi oktatásban a zsidók az 1930-as évekig megőrizték „felülreprezentáltságukat”. Ezután csökkenő tendencia figyelhető meg. Különösen az orvosi kart és a gyógyszerészetet kedvelték, de itt adódott a legtöbb konfliktus is.

A 9. összefoglaló fejezet a zsidó identitáspolitikai opciókat vizsgálja néhány életpálya felvillantásával. Megállapítja, hogy öt lehetősége volt az erdélyi zsidóknak Romániában: 1. a magyar asszimiláció folytatása; 2. a cionizmushoz csatlakozás, vagyis nemzetiesedés; 3. nemzetfeletti eszmék vállalása (pl. kommunizmus); 4. román integrációs út; 5. bezárkózás a vallási világba. A szerző rámutat, hogy számításai szerint 1930 körül a kolozsvári zsidóságnak még 54%-a őrizte magyar nyelvi és kulturális kötődését.

A zárófejezet kitekintést ígér az 1940 utáni zsidó sorsra. Valójában nagyon röviden utalást kapunk az 1940 szeptemberétől történt átrendeződésre, s azután egy alapos, jól átgondolt összefoglalása következik a holokauszt eseményeinek. Így azonban egy új keletkezik, mert az 1940–1944 közötti időszak feldolgozatlan marad. Remélhetően a szerző ezt a munkát is elvégzi. Ennek a zárófejezetnek van egy levéltári adata, amely az eddigi kiterjedt holokausztirodalomban is újdonságnak számít. Eszerint „valamivel több mint 253 zsidónak minősülő személy maradt igazoltan – tehát nem rejtőzködve – Kolozsváron”. Ezeket éppen a rendőrkapitányság írta össze 1944. június 9-én. Tudva, hogy milyen

nehéz volt mentesítést kapni a deportálás és munkaszolgálat alól, ez a szám óriásnak tűnik. Sőt a túlélés helyére is utalást találunk. Közülük a legmeglepőbb a Zsidó Kórház 69 túlélője. Arról tudtunk, hogy a sebészeti, belgyógyászati, ideg- és elmeorvószati klinikákon több személy vészelt át a deportálás időszakát. De ezek esetében is a klinikavezető professzorok (Klimkó Dezső, Haynal Imre, Miskolczy Dezső) olyan diagnózist állítottak fel, amely jóformán lehetlenné tette a deportálást: frissen operált státus, fertőző betegség, zárt osztályi beutalás. A Zsidó Közkórházat a deportálások kezdetekor a MÁV-kórházhoz csatolták (mai CFR-kórház), s annak egyik főorvosát, Szőke Károlyt nevezték ki élére. Az új főnök rögtön átépítési munkálatokba kezdett. Zsidó orvos csak beutaltként volt a kórházban: Jakobi József belgyógyász és Bródy Bella fogorvos. A többi orvost, már ha nem mentesítették (pl. Steiner Pál professzort és családját), mind elhurcolták. Ezek szerint a nagyjából 80-90 ágyas kórház szinte tele volt beutalt páciensekkel. Ha ez tényleg így történt, akkor Szőke dr. is megérdemli, hogy a zsidómentők közé iktassuk. Szinte hihetetlennek tűnik, hogy pont a mindenkitől ismert Zsidó Kórház nem szűrt szemet a deportáltak végrehajtóinak.

A kötetet negyedszáz oldalas bibliográfia és forrásjegyzék zárja. Itt megjegyezzük, hogy a Szakkönyvek és Tanulmányok jegyzékét kár volt különválasztani, mert a lapalji jegyzet csak a névre és évszámra utal, s így az olvasó többnyire mindkét jegyzékben keresheti a forrást. A kötetet dokumentumjellegű képek egészítik ki, ezek egyike, a 11. számú nem Sebestyén Dávidot, hanem fiát, Sebestyén József ügyvédet ábrázolja.

Gidó Attila ezzel a könyvével nagy munkát végzett. Az eddigi Kolozsvári irodalomban elterjedt sok sztereotip megállapítást helyesbít, pontosít főleg a levéltári kutatásnak köszönhetően. Gidó Attila eddigi munkásságával beírta nevét az erdélyi judaisztika történetébe.